

# **BOERDERIJ LARENSTEIN**

## **MIJN GEBOORTEPLEK, WAAR IK 27 JAAR HEB GEWOOND..**

Fien Hamstra-van der Grift

In de afgelopen eeuw zijn na de Tweede Wereldoorlog de meeste boerderijen in ons dorp verdwenen. De woonhuizen kregen een andere bestemming of werden afgebroken. De grond van akkers en groene weilanden werd bestemd voor woningbouw. Zo verging het ook boerderij Larenstein. Bij die naam denken we nu aan sportpark Larenstein ten westen van de Kometenlaan en aan het toekomstig bedrijventerrein. Wie weet nog dat er op het groene veldje ten noorden van de bocht waar de Biltse Rading overgaat in de Groenekanseweg een boerenhofstede stond? De Biltse Rading was er trouwens nog niet toen de boerderij in 1968 afgebroken werd. Vroeger was er een grasberm tussen weiland en akker waar je 's zomers boterbloemen en klapprozen kon plukken. Over weilanden en akkers keken wij uit op de stad Utrecht met als blikvanger de Dom.

Larenstein werd gebouwd in de tweede helft van de negentiende eeuw. De eerste steen werd gelegd door C.T. baron Van Boetzelaer op 26 juli 1854. In 1855 wordt Larenstein ingeschreven in het register van bebouwde eigendommen. De totale bouw duurt tot 1857. De bouwkosten van de boerderij en de bijgebouwen bedragen in 1855 f 1.492,10; in 1856 f 3.381,39 en in 1857 f 1.073,50. Aan onderhoud wordt de eerste jaren weinig uitgegeven. In 1877 maximaal f 94,62.

Eerder stond op de grond van Larenstein een schaapskooi/huis, eigendom van G.C.D. baron Van Hardenbroek. Iets westelijker stond Landlust, een boerenhofstede met bijbehorende grond, in 1826 aangekocht door jager Smorenburg en in 1840 verkocht aan de eigenaar van Sandwijck, de familie Both Hendriksen. In 1854 erfde Elisabeth Both Hendriksen, echtgenote van C.W.J. baron Van Boetzelaer, Landlust en in 1856 is het huis gesloopt.

### **Het bedrijf**

Larenstein bestaat in 1880 uit: huizinge, twee hooibergen, schuur en verdere betimmeringen, erven, tuin, boomgaard, bouwland, weiland en bos in Maartens-

dijk; weiland in Oostveen. De waarde van het bedrijf bedraagt in 1880 f 33.500,-. Het bedrijf wordt verhuurd voor f 1.070,- per jaar aan de weduwe Pieter Doornenbal. In 1911 is de bedrijfsgrootte 32,5 ha, waarvan 4 ha. voor granen; 18 ha voor gras; 8 ha voor hooi; 2 ha. voor aardappels en 0,5 ha voor voedingsgewassen. In 1900 zijn er op het bedrijf 4 paarden; 34 runderen en 12 varkens. In 1899 zijn er 35 runderen en is de melkopbrengst 42.000 liter. Het inkomen wordt in 1900 geschat op f 2.400,-.

In november 1855 wordt Larenstein bewoond door Jan Doornenbal en Antonia Bosman. Zij hebben twee kinderen, Albertus en Johanna. Er zijn ook een inwonende dienstbode en drie knechten. Van 1867 tot 1899 huurt de weduwe Pieter Doornenbal de boerderij. Zij heeft vier kinderen: Jannetje, Pieter, Gerretje en Evert.

Van 1899 tot 1915 wonen Evert P. Doornenbal en zijn vrouw op Larenstein. Volgens mijn moeder, die naast de familie Doornenbal woonde, hadden zij een zoon Piet die ging studeren. In 1915 trouwt Adriaan van der Grift (die later mijn vader zou worden) met Klazina Timmer. In mei van dat jaar betrekken zij de boerderij. Klazina Timmer sterft 2 mei 1916 na

de geboorte van een tweeling waarvan een kindje dood geboren wordt. Het andere kindje, Klaziena, lijkt weinig levenskansen te hebben. Zij wordt meegenomen door de wijkzuster A.E. Meijer, die haar zeven jaar verzorgt. Als in 1923 Adriaan van der Grift met zijn buurmeisje Elisabeth Willemijntje Floor trouwt komt Klaziena op de boerderij wonen. Er worden nog vier kinderen geboren: Hendrik in 1923, Elisabeth in 1925, Mazinus Steven in 1928 en Stephina in 1936.

Mijn vader sterft in 1958. Mazinus (Sies) vertrekt in 1964 naar een boerderij in Scherpenzeel. In 1967 verhuist mijn moeder naar Groenekan. In 1968 wordt de boerderij afgebroken. Volgens de eerste plannen zou de Biltse Rading een verbinding gaan vormen met de Nieuwe Weteringseweg in Bilthoven Noord. Dit plan is echter nooit gerealiseerd.

### Het woonhuis

De boerderij van het type Hallehuis had een rieten dak.

*“Een Hallehuis is herkenbaar aan een recht-hoekige plattegrond en een laagaflopend dak. Het voorhuis, waar men woont en het achterhuis waar men werkt, zijn gescheiden door een muur. Het dak van het achterhuis rust op een houten draagconstructie (het ankerbalkgebint). Hierdoor ontstaat een indeling in drie beuken. In de zijbeuken staat het vee. Het middenstuk heet de deel. Van hieruit wordt het vee gevoerd en wordt er gedorst en gewerkt”.*

*(De Boer op, 2003 blz.29)*

Het huis werd opgebouwd met eerder gebruikte materialen. Zo hadden de deuren verschillende maten. Ook waren in iedere kamer plafonds met planken en balken van verschillende afmetingen. Was er onder andere sloopmateriaal van Landlust gebruikt?

Het woongedeelte was ruim bemeten. Over het voorhuis liep een grote zolder met bedstede en een rookhok waar na de slacht de worsten en hammen gerookt

werden. In de jaren twintig van de vorige eeuw werden aan de oostkant van de zolder twee slaapkamers gebouwd. Op de zolder werden in de winter fruit, noten en uien bewaard en bij regen werd de was er gedroogd. Beneden waren zes kamers, vijf vertrekken waar gestookt kon worden en een kaaskamer. In een kamer van vier bij vijf meter was een schouw met tegeltableau in sepia met een landelijke voorstelling en het opschrift: “*De bouman wacht van s' Heeren hand veel milden zegen op het land*”. Dit tegeltableau bevindt zich nu in de hal op de eerste verdieping van gemeentehuis Jagtlust.



Zowel aan de voorzijde als aan de westzijde was er een vijftienruits schuifvenster. Achter deze kamer was een opkamer van vier bij vier meter met twee bedsteden. Onder de opkamer waren twee kelders: een kelder voor de berging van de wintervoorraad en een kelder met pekelpakken en een plankenstelling voor de kaasmakerij. Het middengedeelte van het voorhuis bestond uit een woonkamer van zes bij zeven meter. Deze kamer was voorzien van een twaalfruits tuindeur met bovenlicht. De deur kon naar binnen open. Daarnaast was een vijftienruits schuifvenster. Een trap in deze kamer gaf toegang tot de voorzolder.

De kaaskamer was zeven meter lang en tweeënhalve meter breed en lag aan de oostkant van het voorhuis. Ook daar was een vijftienruits schuifvenster. Langs de muren waren hoge stellingen geplaatst met kaasplanken. Er was een bedstee die

tevens toegankelijk was vanuit de naast gelegen voorkamer. Alle schuiframen van ons huis hadden houten blinden aan de binnenzijde. Achter het voorhuis lag over de hele breedte van het huis het wringhuis. Dat was een ruime woonkeuken waar de kaas gemaakt werd. Er was een mooie koperen pomp waarmee van eenentwintig meter diepte het drinkwater opgepompt kon worden. Voordat het water drinkbaar was moest het nog door een hoog filter met verschillende soorten zand en grint. Het water was zeer ijzerhoudend, zodat voor de was altijd water uit een regenput gebruikt werd. In een droge periode werd met paard en wagen water in melkbussen op de gemeentewerf aan de Waterweg gehaald. In 1955 kregen we door de komst van het Mobilisatierrein, dat westelijk van onze boerderij werd gebouwd, aansluiting op de waterleiding. In het wringhuis was een stookplaats met schouw en een grote stenen bakoven met een stookgat. Later kwam in het wringhuis een houten wand. Zo ontstond een woonkeuken aan de oostkant, "het zomerhuis". Al naar de tijd van het jaar gebruikten we andere gedeelten van het huis. Zo woonden we vanaf begin december tot eind maart in de grote voorkamer, zaten we in voorjaar en herfst in het zomerhuis en gebruikten we in de zomer meestal alleen het wringhuis als keuken en om er te eten en waren we vaak te vinden in een tuinhuisje, "de wees", dat op het voorerf stond. Die verhuizingen hadden onder andere te maken met de grote schoonmaak in het voorjaar. Na de sop- en boenbeurt werd het schoongemaakte gedeelte van het huis een tijd niet gebruikt. Op het voorerf stond ook een schuurtje, "het washok". In dat schuurtje was een grote ingebouwde ijzeren ketel boven een stookplaats. Die ketel werd gebruikt om het water voor de was te verwarmen en mijn moeder gebruikte hem na de slacht bij de bereiding van hoofdkaas. In de zomer werd ons kolenfornuis in het schuurtje gezet en daar werd gekookt. Toen we na de Tweede Wereldoorlog weer

elektriciteit kregen, werd een elektrisch fornuis aangeschaft en in het wringhuis geplaatst, zodat daar later altijd gekookt werd.

### De bedrijfsgebouwen

Oorspronkelijk was akkerbouw een belangrijk onderdeel van het gemengde bedrijf. Dit was te zien aan de grote hoge deuren in de achtergevel van het hoofdgebouw, waar hoogopgetaste wagens doorheen moesten kunnen, en het was te zien aan de brede deel en de grote zolderruimte voor opslag van graan en stro. De deel had aan de westzijde paardenstallen en aan de oostzijde een stalruimte voor koeien. Onze boerderij had een Hollandse stalwijze.

*"Typerend voor deze stalwijze is dat het vee met de kop naar de centrale deel staat. Stalstaken en een voergoot begrenzen de koestand aan de voorzijde. Door het regelmatig uitspreiden van vers stro ontstaat een proper ligbed. Achter het vee werd de mest oorspronkelijk uit de brede groep door mestluiken in de zijmuur naar buiten gewerkt. Een mestgang achter deze groep maakte deze luiken later overbodig. Gier en mest vallen in de groep. De gier loopt weg in gierputten en de mest wordt dagelijks uit de groep in een kruiwagen geschept, over de mestgang de stal uit gereden en naar de mesthoop achter op het erf gebracht. De koestaarten worden om hygiënische reden aangebonden. Deze stalvorm wordt in Zuid-Holland en Utrecht al vroeg aangetroffen. De efficiënte indeling van de Hollandse stal heeft ertoe geleid dat dit type zich ten koste van de potstal over grote delen van Nederland heeft verspreid. Rond 1870 deed op veel bedrijven de grupstal zijn intrede. Tegelijkertijd werden de boeren minder afhankelijk van de natuurlijke mest door de uitvinding van de kunstmest. Tevens deed graanimport uit de VS het accent verschuiven van akkerbouw naar veehouderij en zuivelbereiding".*  
(Wijk, Boerderijen bekijken 1985)

Vermoedelijk hebben in de stalmuren van Larenstein oorspronkelijk mestluiken gezeten, die later zijn dichtgemetseld. Op foto's is te zien dat het metselwerk onder de stalraampjes wat verschilt van het overige metselwerk. De koeien stonden onder een lage zolder, "de til". Aan de noordwestkant was op de til een slaapkamertje voor de knechten.

### De bijgebouwen

Op het erf stonden verschillende bijgebouwen: Een hooitas met drie vakken, een schuurtje voor het jongvee, een kippenhok en een grote schuur voor kleinvee, schapen, varkens en kalfjes. Aan de zijmuur van de schuur was een regenput gemetseld en aan de achterkant van de schuur was de poepdoos. In de schuur was ook een ruimte voor de tentwagen. In de jaren twintig werden de twee paardenstallen van de deel naar de schuur verplaatst. Volgens mijn vader was het ongezond voor paarden om ze bij koeien in een stal te huisvesten. Zo kwam er aan de westzijde van het hoofdgebouw meer plaats voor de stalling van melkkoeien. Ook werd er op de deel een plaats voor een koe tot we verbouwd. Deze wc was geen watercloset maar een stenen doos met houten deksel met uitloop op een gierput.

### De producten

Na haar huwelijk in 1923 besloot mijn moeder de kaasmakerij professioneel aan te pakken. Zij organiseerde op Larenstein een kaascursus voor boerinnen. Voor mijn moeder werd kaasmaken een bezigheid waar ze veel voldoening in vond. "Kaas heeft net zoveel zorg nodig als een baby", zei ze vaak. "Je moet zeer hygiënisch, regelmatig en oplettend te werk gaan en er vooral liefde voor hebben." Zo maakte mijn moeder meestal kaas van mei tot oktober, de periode dat de koeien veel melk gaven. Eenmaal per veertien dagen bracht mijn vader de kazen per brik naar de kaasmarkt in Breukelen. Moeder wachtte de terugkomst van mijn vader

altijd in spanning af. Ze was dan zeer benieuwd hoe de kaas beoordeeld was en welke prijs die had opgebracht. Niet alle melk werd verkaasd. Iedere ochtend en avond kwam Thijs van Dijk, die een melkzaak aan de Waterweg had, de melk ophalen die hij rechtstreeks aan zijn klanten op de Waterweg en Groenekansegeweg en omgeving verkocht. In die tijd werden in die straten veel nieuwe huizen gebouwd. Eind jaren dertig moest de melk geleverd worden aan een melkfabriek. De boeren konden kiezen voor de Coöperatieve Melk Centrale (CMC), opgericht door de boeren, of de Utrechtse Melk Centrale (UMC). Deze laatste fabriek was door de melkhandelaren opgericht. In de zomer werd 's morgens en 's avonds de melk opgehaald, in de winter alleen 's morgens. De dagindeling op de boerderij werd voor een groot gedeelte bepaald door de melkrijder. Als hij langskwam moesten de koeien gemolken zijn en de melk in bussen aan de weg staan. 's Zomers kwam hij 's morgens rond 7 uur langs en 's avonds rond 6 uur. In de wintermaanden was dat 's morgens een uurtje later.

Voor zover ik mij kan herinneren waren melk en kaas de belangrijkste producten voor de verkoop. Haver, rogge, voederbieten en knollen werden voornamelijk verbouwd voor eigen gebruik door ons vee. In tabel 1 staan aantekeningen in een kasdagboekje van mijn vader uit de crisisjaren 1934/1935.

### De landerijen

We hadden een groentetuin en oostelijk van onze boerderij tot de Leyense Watersteeg, waar nu ongeveer de Planetenbaan is, was onze boomgaard. In die boomgaard stonden verschillende bomen met onder andere oude fruitrassen als jutteneren, winterjannen, bellefleuren en sterappels. Ook was er een walnotenboom. De grond ten noorden van ons huis tussen de laan met de beuken en de Leyense Watersteeg tot aan de spoorbaan

**Tabel 1 Kasdagboek van Adriaan van der Grift 1934 of 1935**

|                                    | <u>Ontvangen:</u> | <u>Uitgegeven:</u> |
|------------------------------------|-------------------|--------------------|
| Melk, kaas eieren M.v. Dijk        | 81,95             |                    |
| Veearts                            |                   | 0,75               |
| Wol                                | 6,19              |                    |
| Zeug gekocht                       |                   | 29,78              |
| Vier schapen scheren               |                   | 2,—                |
| 7 lammeren verkocht                | 70,—              |                    |
| 2 belastingplaatjes                |                   | 5,—                |
| 9 varkens verkocht                 | 433,38            |                    |
| Rekening wagenmaker                |                   | 12,10              |
| Veulen verkocht                    | 90,—              |                    |
| Onkosten markt en rijden           |                   | 2,50               |
| 1 kalfje verkocht                  | 5,—               |                    |
| Fietsband                          |                   | 1,75               |
| Inleggeld paardenconcours De Bilt  |                   | 5,—                |
| Abonnement "De Boerderij"          |                   | 3,75               |
| Fietslantaarn                      |                   | 3,90               |
| Excursie Zuiderzeewerken           |                   | 5,—                |
| Premie hengst Hoofddorp            | 5,—               |                    |
| Onkosten hippisch concours De Bilt |                   | 2,50               |
| Koe verkocht                       | 116,25            |                    |
| Rekening coöperatie                |                   | 165,20             |
| Dekgeld voor Masila                |                   | 12,50              |

De huur bedroeg in dat jaar f 1.000,-. In twee termijnen te betalen, in mei en november.

hoorde bij onze boerderij. Nu liggen daar de Tempellaan, de Kometenlaan en de Tweelingen. Een groot gedeelte van het toekomstig bedrijventerrein, westelijk van de laan met beuken was oorspronkelijk arme bosgrond. Jarenlang werd het huisvuil van De Bilt op dit terrein gebracht en tot compost verwerkt met het doel de grond vruchtbaarder te maken. Na verloop van tijd werd er elk jaar een stukje van die grond vrijgegeven voor bouwland. Er werden voederbieten en granen op verbouwd. Het begrip bodemvervuiling was in die tijd kennelijk nog niet bekend. Er is bij mijn weten nooit bodemonderzoek gedaan. We wisten wel dat er geen consumptiegewassen voor menselijk gebruik verbouwd mochten worden. In 1955 toen bijna het hele stuk in gebruik kon worden genomen, werd het mobilisatiecomplex van Defensie

gebouwd. Ten noorden van dat terrein lag nog ongeveer 1 ha weiland. Wij noemden dat het Konijnenkampje. Het lag heerlijk beschut tussen de bosschages en was een waar speelterrein voor konijntjes. Ook kon je er in augustus en september geweldige bramen plukken. Dit kampje werd gebruikt voor hooiland. Ten zuiden van ons huis aan de overkant van de Groenekanseweg lag een weiland. Dat gedeelte wordt nu begrensd door Groenekanseweg, Waterweg, Kamerlingh Onnesweg en Biltse Rading. Tenslotte hoorden er bij onze boerderij nog twee stukken land in Groenekan tussen Groenekanseweg en Voordorpsdijk: een stuk ten westen van nr. 242 en het andere stuk op het gedeelte dat nu de Hoge Kamp is. In het begin van de zomer werd daar hooi gewonnen, daarna liepen er regelmatig melkkoeien.

### De veestapel

Voor zover ik mij herinner hadden wij 25 melkkoeien, 8 à 9 pinken en evenzoveel kalfjes. 5 Tot 8 schapen, meestal 2 of 3 zeugen en ongeveer 10 tot 15 kippen. Eind jaren veertig kwamen daar nog wat Shetlander pony's bij. Aanvankelijk aangekocht als hobbydieren, bleken zij al snel zeer handig in het gebruik. Bij het vervoer van het melkgerei en kleine boodschappen, zoals even een paar zakken veevoer bij de meelboer halen, werd de pony ingeschakeld. Mijn vader was een liefhebber van paarden. Meestal hadden we er vijf, waarvan twee volwassen paarden voor het werk, een halfwas paard dat nog beleerd moest worden en een paar veulentjes of jaarlingen. In de jaren dertig had mijn vader een dekhengst. Masila was ons concourspaard waarmee vaak prijzen gewonnen werden. Zij werd op Larenstein geboren en is 21 jaar oud geworden.

### Het werk

Mijn vader had meestal twee vaste werknemers in dienst. Een volwassen arbeider of inwonende knecht en een aankomend knechtje. Na de Tweede Wereldoorlog waren mijn broers Henk en Sies oud genoeg om volledig mee te werken. Zij wilden allebei graag later ook boer worden. Het meeste landwerk werd met behulp van twee volwassen paarden gedaan. Het landwerk bestond uit mest uitrijden, eggen, ploegen, zaaien, maaien, het hooi keren en schudden, wiersen en als het goed gedroogd was naar de hooitas vervoeren. Alleen als het werk uitbesteed was aan een loonwerker, kwam er een tractor aan te pas. Op dagen van grote drukte werd er veel door burens geholpen en dat gebeurde over en weer met gesloten portemonnee. Vooral in de hooibouw en tijdens de korenoogst werd daar gebruik van gemaakt. Tot in de jaren veertig werd het koren nog met de bouwzicht gemaaid en met de hand tot schoven gebonden. In september werd de loonwerker met de dorsmachine besteld

en met behulp van burens en bekenden werd dan in een of twee dagen het graan gedorst. Dat waren drukke, stoffige, maar ook gezellige dagen. Na 1950 werd er steeds vaker gebruik gemaakt van loonwerkers. Met de uitvinding van de 'combine' werd het graan door een en dezelfde machine gemaaid, gedorst en het stro werd in balen gepakt. Dat gebeurde allemaal op de akker. In 1953 werd een melkmachine aangeschaft. Dat was een hele verandering, zowel voor de koeien als voor ons. Met de nieuwe machine kwam een instructeur mee die ons begeleidde totdat mens en dier aan de nieuwe manier van melken gewend waren.

### De laatste jaren

Begin jaren vijftig werd duidelijk dat de boerderij plaats zou moeten maken voor de nieuw te bouwen wijk Brandenburg West. Voor de aanleg van het mobilisatieterrein moest de Groenekanseweg vanaf de Waterweg tot het Beukenlaantje verbreed worden. Daardoor raakten we ten zuiden van ons huis al een stuk weiland kwijt. Begin jaren zestig werden op het weiland ten noorden van ons huis drie flats gebouwd, nu bekend als Zuidpool, Evenaar en Noordpool. Voor mijn broer Sies werd een goede bedrijfsvoering op steeds minder grond al maar moeilijker. Toen de gelegenheid zich voordeed om in Scherpenzeel een boerderij te kopen, was de beslissing snel genomen. In mei 1964 verhuisde hij met de gehele veestapel naar zijn nieuwe woonplaats.

### Bronnen:

- Onderzoeksresultaten van Ellen Drees.
- Damsté, mr. P.H., Bevolking en bebouwing van De Bilt en Bilthoven in 1795.
- Wijk, P.A.M., Boerderijen bekijken. Stichting Historisch Boerderijonderzoek in Nederland, met bijdragen van J.P.H. van Aalst. 1985.
- De boer op. Magazine 2003 jaar van de boerderij. blz.29.